

OSNOVNE ZNAČAJKE VJERSKOG TURIZMA U MEĐUGORJU

IVAN MADŽAR

Izvadak:

U radu je razmatrana pojava i razvoj hodočasničkog turizma u Međugorju. Obuhvaćeno je razdoblje od same pojave 1981. god. do 2000. god., a težište razmatranja je na odrazu fenomena ukazanja na suvremena lokalna i regionalna turistička kretanja te promjene u prostoru nastale utjecajem turizma. Uočljivo je to, da je fenomen ukazanja ostavio vidljive prostorne pokazatelje ekspanzivnog razvoja turističke infrastrukture naselja Međugorje-Bijakovići, a posebno u periodu od 1984. god. do 1989. god.

Ključne riječi:

hodočašća, vjerski turizam, Međugorje, Bosna i Hercegovina

SOME CHARACTERISTICS OF RELIGIOUS TOURISM IN MEĐUGORJE

Abstract:

The paper deals with the appearance and development of the religious (pilgrimage) tourism in Međugorje. The considered time frame is from its beginnings in 1981 to the year 2000. The emphasis is on the apparition's reflection on national and international tourism as well as on the intensive changes in the local landscape. Most apparent is the expansive development of the tourist oriented infrastructure in the Međugorje – Bijakovići community, especially in the 1984-1989 period.

Key words:

pilgrimages, religious tourism, Međugorje, Bosnia and Herzegovina

UVOD

Vjerski turizam je specifična pojava na prostoru Međugorja, u kojoj ljudski i duhovni čimbenici čine većinu sveukupnih turističkih potencijala ovog prostora. U ovakvom vidu turizma, s jedne strane je hodočasnik sa svojim materijalnim i duhovnim potrebama, a s druge su duhovni sadržaji zbog kojih dolazi. Na prostoru Međugorja to su: Crkva sv. Jakova, Križevac i Brdo ukazanja. Ti sadržaji u hodočasniku izazivaju potrebu poštovanja ali i „iskorištavanja” tih sadržaja za zadovoljenje duhovnih potreba. Ovakav vid turizma gdje se radi o „duhovnoj potrošnji” turističkih potencijala potpuno je različit od drugih vidova turizma gdje se radi o isključivo materijalnoj potrošnji.

Širi prostor Međugorja, Brotnjo, proteže se od 43°10' do 43°17' s.g.š., i od 17°34' do 17°50' i.g.d. i nalazi se u Zapadnoj Hercegovini, odnosno središnjem južnom dijelu BiH. Međugorje se nalazi blizu glavne

prometnice Sarajevo-Ploče, koja povezuje BiH s Jadranom. Od Sarajeva je udaljeno 150 km, a od Ploča 54 km. Vrlo je značajan i bitan položaj Međugorja u trokutu koji čini s najjačim turističko distributivnim centrima Dalmacije (RH), Dubrovnikom i Splitom. Udaljenost Međugorja od Dubrovnika je 150 km a od Splita 160 km.

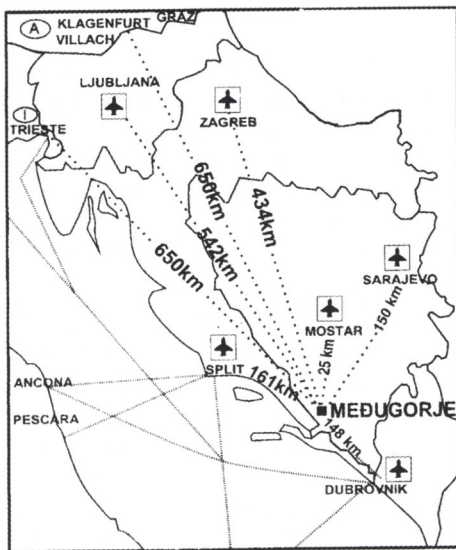
Nadmorska visina krške zaravni Brotnja, na kojoj je Međugorje, iznosi od 225 m.n.v. do 588 m.n.v. Mala nadmorska visina i otvorenost prema moru dolinom Neretve činitelji su koji povoljno utiču na klimu i bogat biljni pokrov ovog prostora. Za klimu možemo reći da je blaga, s prosječnom siječanjskom temperaturom većom od 4° C. Temperatura se rijetko spušta ispod 0° C i to traje vrlo kratko, ukupno 10 – 15 dana godišnje tijekom prvog tromjesječja

FENOMEN UKAZANJA – POJAVA I RAZVOJ

Prva ukazanja dogodila su se 24. lipnja 1981. god. . Već drugog dana, mjesto ukazanja je posjetilo više tisuća žitelja susjednog područja zajedno s tada djecom „vidiocima” (Vida (Vicka) Ivanković, Ivica Ivanković, Mirjana Dragičević, Ivan Dragičević, Marija Pavlović i Jakov Čolo) koja i danas imaju viđenja kakva su imali prvih dana ukazanja.

Sva događanja oko ukazanja odvijala su se na brdu Crnica na lokalitetu Podbrdo, koje se nalazi na prostoru sela Bijakovici. Drugo brdo koje je vrlo važno u prikazu međugorskog fenomena jest brdo koje se do 1933. god. zvalo Šipovac (522 m. n. v.), a od tada se zove Križevac. Naime, na njemu je 1933. god. podignut betonski križ po kojem brdo od tada i nosi ime.

Tijekom 1981. god. i 1982. god., a i poslije, mnogo sputavanja je bilo od strane tadašnjih komunističkih vlasti. Teškoće

Sl. 1: Geografski položaj Međugorja

Fig. 1: Geographic location of Međugorje

koje su vezane za njihovo dokazivanje bez sumnje su bile velike. No svakodnevne poruke koje su odašiljane iz Međugorja, te sami događaji i širenje vijesti o ukazanju, iz dana u dan su privlačili sve više posjetilaca.

Pravu baklju u Međugorju rasplamsale su vijesti o ozdravljenjima koja odgovaraju definiciji čuda. Podaci o ozdravljenjima nalaze se u župnom arhivu u Međugorju i ostaju otvoreni daljnjim prirodno-znanstvenim, medicinskim, teološkim i drugim istraživanjima.

DUHOVNE ZONE MEĐUGORSKOG SVETIŠTA

Crkva sv. Jakova – u prvom obliku dovršena je 1897. god. Sagrađena na neadekvatnoj lokaciji ubrzo je izgubila funkciju, a 1934. god. prihvaćen je nacrt i već 1935. god. završeni su temelji nove crkve. Ona je dovršena tek 1969. god. i s manjim izmjenama je dočekala i 1981. god.. Početkom 1982. god. „ukazanja” su premještena u crkvu sv. Jakova. U istoj crkvi tijekom 19 godina podijeljeno je preko 10 milijuna svetih pričesti, a na misama je koncelebriralo više od 140.000 svećenika iz domovine i inozemstva.¹

Ispred crkve je 1987. god. postavljen kip međugorske Gospe koji je izradio talijanski akademski kipar Dino Felici. U obnovljenu Međugorsku crkvu 23. veljače 1996. god. postavljene su nove postaje Križnog puta Pina Sacchia, također rad talijanskog kipara.

Križevac je brdo na kojem je 1934. god. podignut betonski križ visok 8,56 metara. U njegovu podnožju se slavi misa u prvu nedjelju nakon Male Gospe (8. rujna). Već prve godine nakon ukazanja na blagdan

svetog križa na području Križevca se okupilo preko 100.000 hodočasnika.²

Uz ljudskom nogom prokrčeni put do križa postavljeni su 1988. god. brončani reljefi; 14 postaja križnog puta, a petnaesta je postavljena točno ispod križa. Brončani reljefi djelo su talijanskog akademskog kipara Carmela Puzzolo.

Brdo ukazanja se nalazi u selu Bijakovići koje je drugo selo iza Međugorja u župi. Sam lokalitet ukazanja zove se Gradina i nalazi se na brdu Crnici iznad zaselka Podbrdo. No hodočasnici su to mjesto prvih dana prozvali „brdom ukazanja” i tako je i danas. Predio je izraziti kamenjar obrastao dračom, a do njega je vodio pastirski puteljak kojeg su kasnije utrli milijuni hodočasnika koji su posjetili ovo mjesto. Niti jedan detalj na ovom prostoru nije mogao privući pozornost tolikog broja turista-hodočasnika osim vjerskog.

RAZVOJ I DANAŠNJE STANJE TURISTIČKOG PROMETA

Međugorje od ukazanja (24. lipnja 1981. god.) pa do 1990. god. izrasta u vodeću turističku destinaciju Hercegovine. Do pojave Međugorja u Hercegovini nije postojalo međunarodno afirmirano turističko (hodočasnličko) mjesto. Prema zapisu Župnog ureda u Međugorju drugi dan nakon Ukazanja se našlo preko 50 000 znatiželjnih posjetitelja.

Kao i na prostoru cijele Hercegovine tako i na prostoru Međugorja neorganiziranost statističke službe je predstavljala glavni problem i u organiziranom prikupljanju podataka o dolascima hodočasnika. No određeni podaci postoje a jedan od vjerojatno najpouzdanijih podataka o samim dolascima je „broj podijeljenih svetih pričesti” kao statistika koju vodi Župni ured Međugorja.

¹ Župni arhiv Međugorje

² Župni arhiv Međugorje

Tab. 1: Objekti prema vrsti i kapacitetu iznajmljivanja
 Tab. 1: Tourist objects according to their type and capacity

Objekti (120)/ Objects (120)		Puni pansion/ Full pansion possibility	Samo prenočište/ Sleepover only	Broj kreveta ponuđenih u objektu/ Objects capacity (no. of beds)			
				Do 15	15-30	30-50	Preko 50
1989 god.	Broj/No.	89	31	36	49	26	9
	%	74,2%	25,8%	30%	40,8%	21,7%	7,5%
2002 god.	Broj/No.	112	8	18	32	65	5
	%	93,3%	6,7%	15%	26,6%	54,2%	4,2%

Izvor: Anketa ljeta, 2002. (ukupno anketirano 120 vlasnika objekata)

Source: Questionnaire, Summer 2002

U samom početku (1981. god.) Međugorje nije imalo nikakvih smještajnih kapacitetata da su gosti iz udaljenijih mjesta odsjedali u najbližim seoskim domaćinstvima koja su u početku primala hodočasnike i bez naknade. Također, ne treba zanemariti ni okolne hotelske smještaje koji su bili popunjeni zahvaljujući Međugorju.

Izričiti zahtjev hodočasnika, posebice u početku, bio je da osjete obiteljski ugođaj tijekom posjete. To je u početku i bilo moguće jer je većina domaćinstava mogla primiti do 5 hodočasnika. Danas se takovi zahtjevi sve manje mogu ispuniti jer 58% smještajnih objekata na prostoru Međugorja ima kapacitet od 30 do 50 (tab. 1) kreveta (većina teži kapacitetu jednog autobusa tj. 50 kreveta).³

Prostor Međugorja pripada općinskom središtu Čitluk. Potaknut razvojem događanja na prostoru Međugorja turistički porast je zamjetan i u Čitluku.

Najznačajnije svetkovine u Međugorju na kojima se okuplja velika većina hodočasnika su: Uskrs, sv. Jakov, Godišnjica ukazanja, Velika gospa i Križevac.

U početku Međugorje je privuklo isključivo okolno domaće pučanstvo, da bi širenjem vijesti o Međugorju, ubrzo nadmoćno prevladao broj stranih hodočasnika pretežito Europljana (Talijana) i prekomorskih (Amerikanaca), koji su činili 55% ukupnog broja prijeratnih gostiju (do 1991 god.).⁴

Današnja struktura gostiju je potpuno izmijenjena (tab. 2). Prevlast nakon domovinskog rata imaju tzv. „istočni gosti” (Mađari, Česi i Slovaci danas čine 50% svih gostiju).⁵ Pored domovinskog rata, značajnom preokretu u strukturi gostiju, u velikoj mjeri je pospjelo povlačenje s tržišta najvećih turističkih operatera koji su radili na prostoru Međugorja prije rata (DTS, Dalmacijaturist, Unis-TOURS, Kompas, Atlas, Generalturist).

Još uvijek nema prekomorskih gostiju u većem broju. Irci su jedini tzv. „zapadni gosti” koji su danas u ekspanziji u pogledu dolazaka u Međugorje. Novina je dolazak gostiju iz Azije, J. Koreje i primjerice Japana.

Međugorje kao destinacija s najrazvijenijim infrastrukturnim elementima za razvoj turizma u Hercegovini tijekom Domovinskog rata nije bila direktno ugrožena ratnim stradanjima. Svakako, ratna su događanja ostavila traga, što se posebno uočava iz podataka o turističkom prometu na prostoru Međugorja.

³ Izvor: anketa

⁴ Izvor: Turističke agencije s prostora Međugorja i Bijakovića

⁵ Izvor: Turističke agencije s prostora Međugorja i Bijakovića

Tab. 2: Anketirani hodočasnici prema zemlji podrijetla
 Tab. 2: *Pilgrims according to their homeland*

Zemlja podrijetla	1989*		2002.	
	Broj	%	Broj	%
Italija	92	23%	25	6,2%
Austrija	6	1,5%	8	2%
Australija	12	3%	4	1%
SAD	68	17%	8	2%
Češka	9	2,2%	66	16,5%
Slovačka	12	3%	60	15%
Mađarska	18	4,5%	82	20,5%
Hrvatska	36	9%	28	7%
Njemačka	28	7%	22	5,5%
U.K.	25	6,2%	6	1,5%
Francuska	46	11,5%	12	3%
Kanada	26	6,5%	2	0,5%
Japan	-	0%	8	2%
Južna Koreja	-	0%	18	4,5%
Irska	22	5,5%	51	12,7%
Ukupno anketiranih	400	100%	400	100%

*Podaci ankete iz 1989 god. koju je napravio TC Čitluk. Isti broj od 400 hodočasnika anketiran je i 2002 god.

Izvor: Anketa ljeta, 2002.

Source: *Questionnaire, Summer 2002*

Za Međugorje (a možemo slobodno reći da to vrijedi i za cijelu Hercegovinu) nema točnih statističkih podataka pa se svako prezentiranje podataka zasniva na procjenama. Jedan od najrelevantnijih statističkih pokazatelja turističkog prometa za prostor Međugorja je statistika koju vodi Župni ured u Međugorju.

Najveći broj podijeljenih svetih pričesti registriran je 1990 god. i iznosio je 1 373 850 (tab. 3., sl. 2.). Rat je uvjetovao nagli pad i broja hodočasnika i broja podijeljenih svetih

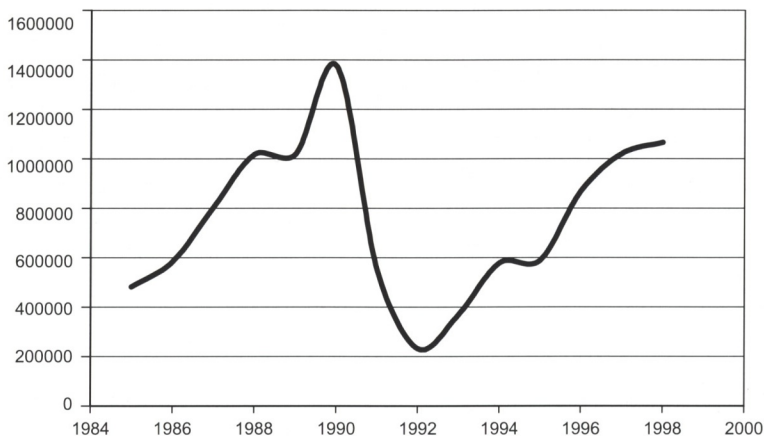
pričesti koje su spale na samo 232 600. Od tada se taj broj postupno povećava, pa se je u godinama od 1997. nadalje stabilizirao iznad jednog milijuna.

Ako promatramo po mjesecima onda je najveći broj svetih pričesti podijeljen u mjesecu kolovozu. Razlog tomu je blagdan Velika Gospa koji se slavi 15. kolovoza, a u prvom tjednu rujna proslava je blagdana „Križevac” tj. Mala Gospa koji sigurno ostavlja traga na posjetama u prethodnom mjesecu.

Tab. 3: Kretanje broja podijeljenih svetih pričesti (1985. – 2000. god.)
 Tab. 3: Number of holy communions 1985-2000

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	ukupno
1985	6100	16800	23500	42500	36800	69000	43000	77000	46000	59500	38000	24000	482200
1986	10000	12000	42500	49000	57500	59000	41700	92500	83600	71400	30000	34200	583400
1987	15000	20000	30000	64500	86000	100700	95000	101500	112700	96500	45000	37500	804400
1988	20700	17900	61500	111000	106000	115500	82200	171400	96500	135300	61000	39500	1018500
1989	24000	19000	67000	99500	129400	101675	85000	127200	110700	167100	42500	45000	1018075
1990	29400	33000	65000	143800	143350	133800	113500	205300	183500	198200	56000	69000	1373850
1991	27000	25000	52800	80000	100000	117000	27000	45500	37000	10000	10500	18500	550300
1992	13500	12500	18600	11000	10000	19000	15000	27000	25000	25000	19000	37000	232600
1993	17000	15000	15000	28800	30000	50500	22000	50000	37000	43000	27000	34000	369300
1994	25000	17000	34400	38000	52500	77000	49000	98000	59520	60000	28000	41000	579420
1995	24500	22000	32000	71000	51000	84000	39500	71500	60500	69500	19000	44000	588500
1996	22500	12500	45400	72000	80000	150000	49000	141000	84000	124500	46000	43000	869900
1997	15000	20000	49000	91000	107500	143000	84500	181000	114000	139000	29000	48000	1021000
1998	21000	30000	46000	99000	107000	145000	88000	202000	95000	150000	33000	50000	1066000
1999	30000	35000	52000	90000	88000	100000	82000	176000	120000	140000	50000	67000	1030000
2000	38000	23000	58000	95000	102000	140000	88500	159500	160000	120000	40000	60000	1084000
ukupno	338700	330700	692700	1186100	1287050	1605175	1004900	1926400	1425020	1609000	574000	691700	12675416
%	2,67	2,61	5,47	9,37	10,15	12,66	7,93	15,21	11,25	12,69	4,52	5,45	100,00

Izvor: Župni ured Medugorje
 Source: Parish of Medugorje

Sl. 2: Kretanje broja podijeljenih svetih pričesti (1985. – 2000. god.)

Fig. 2: Number of holy communions 1985-2000

Razmatramo li dobnu strukturu hodočasnika koji posjećuju Međugorje razvidno je da je 63% posjetitelja u dobi od 50 do 65 god., a 15% ih je i starijih od 65 god. U spolnoj strukturi žene predstavljaju 72% posjetitelja (tab. 4).⁶

Ukupna procjena broja hodočasnika koji su od ukazanja 1981. do 2000. posjetili Međugorje kreće se oko 20 milijuna.⁷

Čak 45% hodočasnika dolazi u Međugorje u svega pet spomenutih blagdana tijekom godine (tab. 5.). Dakle može se govoriti i o određenoj koncentraciji posjeta hodočasnika tijekom godine na dane najznačajnijih crkvenih blagdana kao što su: Uskrs, Sveti Jakov, Godišnjica Ukazanja, Velika Gospa i Križevac.

Tab. 4: Dobno-spolna struktura hodočasnika

Tab. 4: Age and sex distribution of pilgrims in the year 2002

Ukupno anketiranih: 300		5–20 g.	20–35g.	35–50g.	50–65g.	više od 65	
žene	Broj	217	3	6	35	145	28
	%	72,3	1	2	11,7	48,3	9,3
muškarci	Broj	83	2	3	16	44	18
	%	27,7	0,7	1	5,3	14,7	6
ukupno	Broj	300	5	9	51	189	46
	%	100	1,7	3	17	63	15,3

Izvor: Anketa ljeto, 2002.

Source: Questionnaire, Summer 2002

⁶ Izvor: Turističke agencije s prostora Međugorja i Bijakovica

⁷ Izvor: Župni ured Međugorje

Tab. 5: Procjena broja posjeta hodočasnika Medugorju (1982.-1998. god.)
 Tab. 5: *Estimated number of pilgrims in Medugorje 1982-1998.*

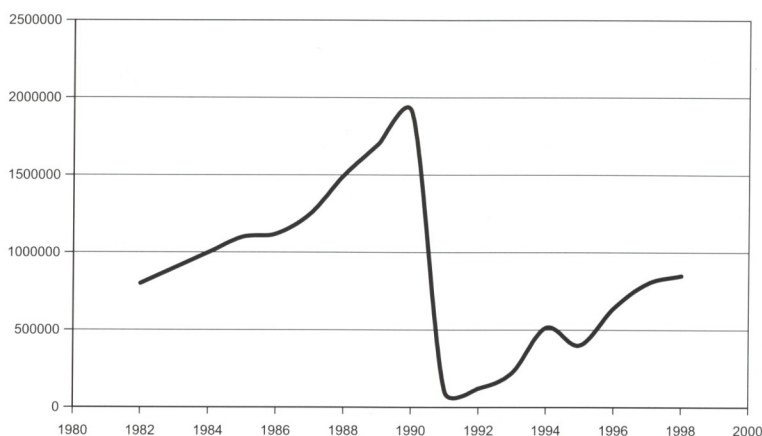
	Uskrs/ Easter	sv. Jakov/ St. Jacob (parish day)	g. Ukazanja/ Our Lady's apparition anniversary	V. Gospa/ Assumption of Our Lady	Križevac/ Exaltation of the Cross	Ukupno po navedenim blagdanima/ Total no. of pilgrims at afore given holly days	Ukupno god./ Total no. of pilgrims yearly
1982	20000	15000	70000	40000	120000	265000	800000
1983	25000	20000	100000	45000	180000	370000	900000
1984	25000	25000	120000	50000	200000	420000	1000000
1985	35000	28000	150000	55000	250000	518000	1100000
1986	35000	30000	180000	60000	250000	555000	1120000
1987	40000	35000	200000	65000	300000	640000	1250000
1988	45000	40000	220000	70000	400000	775000	1500000
1989	47000	43000	290000	95000	500000	975000	1700000
1990	60000	55000	330000	140000	650000	1235000	1900000
1991	20000	2000	10000	30000	20000	82000	105000
1992	1000	1000	2000	2000	20000	26000	110000
1993	3000	3000	10000	10000	40000	66000	223000
1994	10000	4000	60000	12000	35000	121000	514000
1995	6000	10000	40000	15000	50000	121000	400000
1996	15000	15000	70000	15000	60000	175000	640000
1997	20000	15000	85000	18000	65000	203000	800000
1998	20000	18000	85000	20000	70000	213000	850000
ukupno	broj	427000	359000	2022000	742000	3210000	14912000
	%	2,9	2,4	13,5	5	21,5	45,3

Izvor: Turističke agencije s prostora Medugorja i Bijakovica
 Source: *Local tourist agencies*

S obzirom na korištenje prijevoznih sredstava kojima hodočasnici dolaze u Međugorje, razvidno je da apsolutna većina stranih hodočasnika dolazi autobusima, a više od polovice domaćih dolazi osobnim automobilima (tab. 6.).

Velika promjena u dolascima hodočasnika Međugorju u poslijeratnom vremenu su vikend posjetitelji koji dolaze u ponajviše

slučajeva iz susjedne Republike Hrvatske. To je najviše izraženo u vikend dolascima osobnim automobilima individualaca ili organiziranim jednodnevnim izletima autobusima koji se ne zadržavaju u Međugorju više od jednog dana i nemaju veći ekonomski značaj za razvoj turističkih djelatnosti Međugorja.

Sl. 3: Kretanje broja posjeta hodočasnika Međugorju (1982. – 1998. god.)

Fig. 3: Estimated number of pilgrims in Međugorje 1982-1998.

Tab. 6: Hodočasnici prema korištenim prijevoznim sredstvima kod posjeta Međugorju 2002. godine.

Tab. 6: Pilgrims according to the way of travelling in the year 2002

Način dolaska hodočasnika u Međugorje/ Way of travelling	Iz BiH i RH/ From Bosnia & Hercegovina and Croatia		Iz drugih zemalja/ From other countries	
	Broj	%	Broj	%
Automobil/By car	38	63,3	47	15,7
Autobus/By bus	22	36,6	176	58,6
Vlak/By train	-	0,0	2	0,6
Zrakoplov/By airplane	-	0,0	23	7,7
Mješovito (zrak.-autobus)/ By both airplane and bus	-	0,0	52	17,4
Ukupno/Total	60	100	300	100

Izvor: Anketa ljeto, 2002.

Source: Questionnaire, Summer 2002

Nedostatak profesionalnih agencija, koje su obrađivale tržišta Zapadne Europe i prekomorskih zemalja, otvara mogućnost manjim agencijama koje su ipak ograničene djelatnostima i ne pokrivaju ta tržišta. Danas u Međugorje, preko privatnih kontakata s domaćim ljudima koji posjeduju smještajne kapacitete, dolazi 35% gostiju (tab. 7.).⁸ Sve to ostavlja traga u razvoju turizma i same ponude Međugorja. To se može vidjeti i iz slijedećih podataka:

Značajno je napomenuti da Međugorje nije hodočasničko mjesto u koje se dolazi samo jednom, već većina hodočasnika posjet ponavlja i više puta (tab. 7.). Tako je 189 hodočasnika ili čak 63% pohodilo Međugorje 4 ili više puta. To zajedno s velikom udaljenosti nekih zemalja, govori o snažnoj magnetskoj snazi ovoga svetišta i

upućuje na potrebu još boljeg informiranja potencijalnih hodočasnika. Naime, 145 od 300 anketiranih, dakle 46,3% informacije su dobili preko domaćih iznajmljivača, što je više nego preko putničkih agencija, preko kojih je došlo 41,3% hodočasnika. Iznenaduje da je svega 8,7% hodočasnika o Međugorju bilo informirano preko crkve.

Velike su razlike u prohtjevima između domaćih i stranih hodočasnika. Dok domaći većinom dolaze samostalno i rijetko u Međugorju prenoće, stranci ne samo da većinom dolaze preko agencija, nego gotovo redovito noće u samom Međugorju ili u bližoj ili daljoj okolini. Između njih također postoje razlike.

Velika većina istočnih gostiju, kojih je danas i najviše, u turističkoj ponudi traže samo noćenje, dok glavnina Amerikanaca i Francuza,

Tab. 7: Anketirani hodočasnici prema broju posjeta i načinu informiranja o Međugorju

Tab. 7: *Pilgrims according to the number of visits to Međugorje and the way they were informed about Međugorje, year 2002*

Način informiranja o Međugorju (preko koga dolaze u Međugorje)/ The way they were informed	Koji puta posjećujete Međugorje/ Which time are they visiting Međugorje									
	Prvi/ First time		Drugi/ Second time		Treći/ Third time		Četvrti i više/ Fourth and more		Ukupno/ Total	
	Broj	%	Broj	%	Broj	%	Broj	%	Broj	%
Samostalno/ Themselves	3	1	-	0	-	0	2	0,6	5	1,7
Preko crkve/ Through the church	-	0	-	0	-	0	26	8,6	26	8,6
Preko putničkih agencija/ Through travel agencies	14	4,6	15	5	27	9	68	23	125	41,7
Preko iznajmljivača u M./ Through renters from Međugorje	-	0	14	4,6	38	12,6	93	31	144	48
Ukupno/Total	17	5,6	29	9,6	65	21,6	189	63,2	300	100

Izvor: Anketa ljeta, 2002.

Source: *Questionnaire, Summer 2002*

⁸ Izvor: anketa

kjih je pored Talijana prije rata bilo najviše, tijekom posjete traže polupansion, dok Talijani tradicionalno traže puni pansion.

To se odrazilo i na priljev sredstava koji je manji u odnosu na prijeratno razdoblje .

Međugorje, danas ima izgled i sadržaje koji opravdavaju naziv turističke destinacije. Težeći što boljoj informaciji turista, promidžbi mjesta, i svih ostalih aktivnosti vezanih za što bolju organizaciju i funkcioniranje turističke ponude mjesta koncem 1995. god. osnovana je turistička zajednica mjesta Međugorje - Bijakovići. Turistička zajednica ne bavi se nikakvim posredničkim djelatnostima već je njena osnovna zadaća podizanje kvalitete ponude, poboljšanje infrastrukture mjesta, te garantiranje cijena koje će biti ujedno i sigurnost za određenu razinu kvalitete.

PROMJENE U PROSTORU NASTALE UTJECAJEM HODOČASNIČKOG TURIZMA

Prostor Međugorja je doživio mnogo pozitivnih promjena pod utjecajem hodo-

časničkog turizma. Iz dana u dan sve veći priljev gostiju (od 1981.god.) ponukao je većinu domaćeg pučanstva na razmišljanje i realizaciju programa izgradnje smještajnih kapaciteta za prihvat hodočasnika. Tako već 1983. god. počinje ekspanzivna urbanizacija Međugorja s pretežito naglašenom izgradnjom smještajnih kapaciteta dok infrastrukturni elementi ostaju zanemareni, što danas predstavlja najveći nesrazmjer u Međugorju. Najveći nedostatak Međugorja predstavlja kanalizacijska mreža. Najviše se grade privatni objekti za smještaj, ali i poslovni objekti namijenjeni turističkoj ponudi.

Međugorje se od 1981. godine do danas postupno transformiralo iz sela u mali gradić. Godine 1980. župa Međugorje je brojila 560 obitelji, a 2001. broj se skoro udvostručio i iznosi 1070 obitelji. Izgradnja obiteljskih kuća i pratećih sadržaja domaćinstava (razne ostave, staje za goveda i sl.), u periodu do 1981. isključivo je bila vezana za prostore uz rub Međugorskog polja i neplodna uzvišenja podno brda Križevca i Crnice, a sve s razlogom očuvanja što većeg

Tab. 8: Domaćinstva Međugorja priključena na električnu mrežu, vodovod i kanalizaciju prije i nakon iznajmljivanja svojeg prostora hodočasniciima.

Tab. 8: *Međugorje households according to the infrastructure before and after they began renting rooms to pilgrims*

	Uk. br. ank. iznajmljivača/ No. of household questioned	Priključak na/Infrastructure					
		Elektro mrežu/ Electricity	Vodovod/Waterworks		Kanalizaciju/ Sewage		
			Broj	%	Broj	%	Broj
Prije iznajmljivanja/ Before renting rooms	120	82	68,3%	19	15,8%	-*	-*
Danas/Today	120	120	100%	111	92,5%	-*	-*

Izvor. Anketa ljeto, 2002.

Source: *Questionnaire, Summer 2002*

*U tijeku je rješavanje projekta kanalizacijske mreže.

* *Sewage system planned but not yet built*

Tab. 9: Anketirana domaćinstva prema osnovnim karakteristikama i obliku pružanja usluga
 Tab. 9: Households renting rooms (pansions) according to the object construction date and the beginning of renting date

		1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	nakon 1991/ after 1991	ukupno anketiranih/ Total household questioned
Kada je izgrađen objekt/ Object construction date	Broj	4	8	14	25	43	17	4	-	5	120
	%	3,3	6,6	11,7	20,9	35,8	14,2	3,3	0	4,2	100
Od kada iznajmljujete/ Beginning of renting	Broj	4	8	14	25	43	17	4	-	5	120
	%	3,3	6,6	11,7	20,9	35,8	14,2	3,3	0	4,2	100

Izvor. Anketa ljeto, 2002.

Source: *Questionnaire, Summer 2002*

prostora plodnog tla od kojeg je stanovništvo do 1981. većim dijelom i živjelo.

Danas je trend izgradnje potpuno drugačiji, ne samo fizionomski nego u prvom redu lokacijski. Napuštaju se stare lokacije izgradnje malih prizemnih kuća, te se intenzivno izgrađuju višekatnice namijenjene prihvatu hodočasnika, a najveći dio (90%) smještajnih kapaciteta izgrađen je u blizini duhovnih zona međugorskog svetišta, te uzduž glavnih prometnica koje povezuju svetište sa susjednim naseljima. Promjeni fizionomije naselja uvelike je doprinijela izgradnja pratećih sadržaja vjerskih objekata. Tako je uz crkvu sv. Jakova izgrađeno više molitvenih stacionara, ali i zatvorenih prostora namijenjenih za različite molitvene susrete hodočasnika.

Godine 1995. počinje izrada idejnog projekta kanalizacijske mreže ali zbog vrlo visokih troškova izgradnje trenutno je projekt zaživio samo na papiru. Hitnost izgradnje i realizacije programa kanalizacijske mreže neophodan je i iz ekoloških razloga jer novoizgrađeni objekti su problem otpad-

nih voda rješavali putem septičkih jama, što već danas predstavlja pravu ekološku opasnost, a u skorijoj budućnosti se ne može tolerirati. Najintenzivnija izgradnja je bila u periodu od 1984. do 1988. god., kada je u Međugorju i izgrađeno 90% smještajnih kapaciteta, a vrhunac je dostigla u periodu od 1984. do 1988. god. (tab. 9.). Već koncem 1990. godine ekspanzivni urbani rast Međugorja prestaje zbog nadolazećeg rata i poznatih političkih prilika. Od 120 anketiranih domaćinstava, čak 43 ili 35,8% ih je izgrađeno samo u 1988 godini, a samo 9 od početka rata. U neposrednoj blizini svetišta nema starih kuća, a isto tako nema niti novih u kojima se ne iznajmljuju sobe.

Cijeli urbani razvoj Međugorja ostavio je u prostoru i negativnih posljedica. Ukoliko bi se dosadašnji trend urbanizacije nastavio na kao do sada neorganiziran način postojala bi ogromna opasnost da ulaganja u razvoj poluču negativan efekt. Izgradnjom na samim rubovima pa čak i unutar duhovnih zona, ozbiljno su narušene osnovne točke interesa hodočasnika, a zasnivanje turizma

na vjerskim sadržajima kao monofunkcionalnog razvoja uvijek predstavlja opasnost.

Urbano područje Tromeđa (kao Međugorje i Bijakovići) i danas je napadnuto vrlo intenzivnom izgradnjom stambenih i objekata druge namjene (trgovačko-uslužnih). S obzirom da se nalazi na raskrižju putova prema Mostaru, Ljubuškom i Širokom Brijegu iz pravca Međugorja, a također predstavlja i jedan od ulaza u naselje Međugorje - Bijakovići, postojeća neplanska izgradnja može dovesti do zagušenja jednog od glavnih ulaza u svetište i degradiranja prostora i njegovih vrijednosti.

Današnji smještajni kapaciteti Međugorja i Bijakovića procjenjuju se na oko 15 000 ležaja s preko 95% u privatnom smještaju. Oko 500 postelja je u objektima

visoke kategorije⁹ koji ujedno predstavljaju i četiri registrirana hotela u Međugorju. U pensionskom smještaju Međugorje nudi oko 2 000 kreveta prve kategorije. Smještajni kapaciteti na prostoru Međugorja odlikuju se visokom kakvoćom, tako da 85% soba ima zasebnu kupaonu, 65% ih ima televiziju, a 23% ih je i klimatizirano.¹⁰

Na osnovi usluga koje domaćinstva-iznajmljivači pružaju hodočasniciima do 1990. i danas, vide se razlike kod vrsta usluga koju hodočasnik koristi tj. njegova platežna moć (tab. 10.). Trećina današnjih hodočasnika u ponudi traži samo spavanje i doručak, dok je do 1990. više od trećine hodočasnika tražilo polupansion. Od gotovo trećine hodočasnika koji su do 1990 god. koristili puni pension, udio im je spao na

Tab. 10: Usluge pružane hodočasniciima u domaćinstvima – iznajmljivačima do 1990 godine i 2002 godine.

Tab. 10: *Rentier households (pansions) according to the type of services offered up to 1990 and 2002*

Oblik pružane usluge hodočasniciima/ Type of service	Do 1990 godine/ Up to 1990		2002 godine	
	Broj/No.	%	Broj/No.	%
Iznajmljena soba/ Renting room (sleepover only)	12	10%	30	25%
Iznajmljena soba s doručkom/ Bead and breakfast	19	15,8%	38	31,6%
Iznajmljeni apartmani/Apartment	2	1,6%	7	5,8%
Iznajmljeni apartmani s doručkom/ Apartment & breakfast	5	4,1%	10	8,3%
Iznajmljena soba – polupansion/ Room and halfpansion	45	37,6%	23	19,3%
Iznajmljena soba – puni pension/ Room and full pansion	37	30,9%	12	10%
Ukupan broj anketiranih / Total households questioned	120	100%	120	100%

Izvor: Anketa ljeta, 2002.

Source: *Questionnaire, Summer 2002*

⁹ Kada se govori o kategorijama treba reći da nažalost još uvijek nema zakonom utvrđenih i u praksi provedenih kategorizacija smještajnih kapaciteta

¹⁰ Izvor: anketa

Tab. 11: Neki pokazatelji standarda anketiranih domaćinstava – iznajmljivača prije i nakon početka iznajmljivanja
 Tab. 11: Some elements of the living standard in households before and after they started renting rooms

	Prije/Before renting		Danas/After renting (today)	
	Broj	%	Broj	%
Stroj za pranje posuđa/Dishwasher	–	0%	64	53,3%
El. bojler/Electrical water heater	32	26,6%	120	100%
Kupaona/Bathroom	21	17,5%	112	93,3%
El. Štednjak/Electrical stowe	80	66,6%	120	100%
Hladnjak/Refrigerator	84	70%	120	100%
Centralno grijanje/Central heating	–	0%	69	57,5%
Stroj za pranje rublja/Washing machine	27	22,5%	120	100%
TV hi-fi/TV hi-fi	36	30%	120	100%
Automobil/Car	78	65%	120	100%
WC u kući/WC - flushing	26	21,6%	120	100%
Voda u kući/Water plumbings	33	27,5%	120	100%
Ukupno anketiranih/ Total questioned households	120	100%	120	100%

Izvor. Anketa ljeto, 2002.

Source: *Questionnaire, Summer 2002*

desetinu. Taj podatak ne govori samo o skromnosti ili manjoj platežnoj moći hodočasnika, nego i o komercijalizaciji domaćinstava iznajmljivača, koji su početkom pojave prenočište davali čak i bez naknade.

Gostima u Međugorju je na usluzi 30 restorana, 46 caffe-slastičarni-picerija, 12 mini marketa te 196 suvenirnica i drugih različitih trgovina. Ne treba zaboraviti ni komponente športskog sadržaja: 4 igrališta za nogomet, igrališta za košarku, rukomet 8 tenis igrališta, kao i moderno uređeni športsko rekreacijski centar „Circle - international”.

Gospodarska struktura Međugorja u potpunosti se izmijenila. Od prijašnjeg skromnog poljoprivrednog mjesta (gdje su osnovni poljoprivredni artikli bili duhan i vinova loza), Međugorje izrasta u svjetski poznatu destinaciju hodočasničkog turizma,

čija je gospodarska struktura u potpunosti bazirana na turizmu. To je vidljivo i iz podatka da 90% domaćinstava s prostora Međugorja, osnovni izvor prihoda ima u turizmu. Mali broj domaćinstava (10%) nije direktno uposljeno u turizmu, ali se bavi turizmom kao dodatnom djelatnošću.¹¹

Razvoj vjerskog turizma na prostoru Međugorja nema svoj odraz samo u vanjskoj promjeni fizionomije naselja. Velike promjene su se dogodile i u porastu standarda što se najbolje manifestira u standardu stanovanja (tab. 11.). Najprimjetniji je porast standarda na primjeru posjedovanja kućanskih pomagala, kao i podatak da je do početka iznajmljivanja samo 27% domaćinstava imalo vodu u kući, a danas (2002 god.) 100%.

Sve turističke agencije s prostora Međugorja danas hodočascima nude u svojoj

¹¹ Izvor: anketa

Tab. 12: Anketirani hodočasnici prema turističkim destinacijama koje posjete 2002.

Tab. 12: *Questioned pilgrims according to the places visited 2002*

Turistička destinacija/ Tourist destination	Hodočasnici iz RH i BiH/ Pilgrims from B&H and Croatia		Hodočasnici iz drugih zemalja/ Pilgrims from other countries	
	Broj/No.	%	Broj/No.	%
Samo Međugorje/ Međugorje only	50	83,3%	32	10,6%
Široki Brijeg	2	3,3%	245	81,6%
Blidinje	–	0%	8	2,6%
Mostar	–	0%	78	26%
Dubrovnik	–	0%	112	37,3%
Vodopad Kravice	8	13,4%	280	93,3%
Hutovo Blato	–	0%	57	19%
Rafting Neretva	–	0%	–	0%
Neum	–	0%	39	13%
Počitelj-Mogorjelo	–	0%	78	26%
Hvar, Brač, Korčula	–	0%	12	4%
Ukupno anketiranih/ Pilgrims questioned	60	100%	300	100%

Izvor. Anketa ljeto, 2002.

Source: *Questionnaire, Summer 2002*

ponudi posjete okolnim destinacijama (Mostar, Vodopad „Kravice” kod Ljubuškog, Hutovo blato, Počitelj, Mogorjelo, Neum, Blidinje, Široki Brijeg), ali i nešto daljim (Dubrovnik, Split, Mljet).¹²

Najveći dio domaćih hodočasnika (83%) tijekom svoje posjete isključivo boravi u Međugorju, dok strani hodočasnici pokazuju interes i za druge destinacije koje nisu vjerskog karaktera (tab. 12.). Najviše ih je posjetilo vodopad Kravice (93%) što je sigurno zasluga dobre promidžbe i organizacije od strane pojedinih agencija, a visokom rangu Širokog Brijega, treba zaslugu pripisati najpoznatijem samostanu zapadne Hercegovine, o kojem hodočasnici informacije daju svećenici u Međugorju. Na veći udio

Dubrovnika utječe zračna luka preko koje dolazi dio hodočasnika.

ZAKLJUČAK

Iako postoje i drugi prvenstveno prirodno geografski uvjeti za razvoj turizma na ovom prostoru, fenomen ukazanja bio je i ostao jedini motiv za dolazak turista – hodočasnika u Međugorje. Ostali motivi se mogu bolje razvijati ali nikada u ovom kraju neće biti primarni.

Premda geografsko-prometni položaj kod Međugorja nije bio bitan, ipak treba naglasiti pogodnosti koje proizlaze iz blizine doline Neretve, prometne žile kucavice prostora BiH ali i šire („Europski koridor broj 5).

¹² Izvor: Turističke agencije s prostora Međugorja i Bijakovića

Širenjem informacija o ukazanju iz godine u godinu povećavao se broj hodočasnika što je utjecalo na prostorne promjene Međugorja:

Izgradnja sadržaja religijskog karaktera ostavila je tragove na prostoru cijelog Međugorja, a posebice u tzv. duhovnim zonama oko Crkve, na Brdu Ukazanja i Križevcu (zatvoreni objekti za molitvu, molitvene staze, sadržaji osnovnih životnih potreba hodočasnika i sl.).

Od 1980. do 2001. god. na prostoru Međugorja sagrađeno je 510 različitih objekata pretežito turističke namjene. Samo naselje se premjestilo u blizinu crkve i potpuno poprima gradski izgled.

U Međugorju danas hodočasnici stoje na raspolaganju 15000 kreveta, od kojih 500 u hotelskim, te oko 2000 u pansionskom visoko opremljenim objektima.

Prihvatni i razni trgovački objekti (više od 15 000 kreveta, 200 suvenirnica, 30 restorana, 46 caffè slastičarni) u potpunosti su promijenili sliku Međugorja.

Izgradnjom nove pošte, doma zdravlja u blizini Crkve sv. Jakova, proširenjem i modernizacijom pristupnih cesta, otvaranje turističko-informativnih punktova, infrastrukturni elementi u cijelosti su promijenili naselje,

iako u potpunosti ne prate urbani razvoj.

Projecirajući razvoj turizma šireg prostora u budućnosti, nemoguće je ne predvidjeti:

Izgradnju prihvatnih objekata posebice hotelskog karaktera sa svim pratećim servisnim elementima turističke ponude;

Povezivanje s turističkim regijama Jadrana, posebice Splitsko-dalmatinskom i Dubrovačko-neretvanskom županijom u organizaciji izletničkog i boravišnog turizma;

Aktiviranje bolje ponude i prezentacije kulturno-povijesnih dobara, etnoloških zanimljivosti te kulturno-zabavnih manifestacija.

Sve navedeno dakako treba povezati sa što boljom organizacijom turističke zajednice šireg prostora koje će omogućiti povezivanje, provođenje, izučavanje, unapređivanje i što bolje usmjeravanje razvoja turizma na ovom prostoru.

Značenju turizma na prostoru Hercegovine, osim u Međugorju, do sada nije pridavana veća pozornost, a znamenitosti nisu bile dovoljno istaknute i valorizirane.

Razvoj Međugorja treba prostornim planom i daljnjim razvojem infrastrukture urediti sa što je moguće manje posljedica za ovdašnji okoliš, a sve sa svrhom što bolje realizacije turističke ponude.

IZVORI

Anketa autora, ljeto 2002.

Anketa TC Čitluk, ljeto 1989.

TZ Međugorje – Bijakovići, statistički podatci

Župni arhiv, Župni ured Međugorja

Summary
SOME CHARACTERISTICS
OF RELIGIOUS TOURISM IN MEĐUGORJE
 by IVAN MADŽAR

Although there are other, primarily natural conditions for the development of tourism in Međugorje, the phenomenon of Our Lady's apparitions was and continues to be the only motiv for the tourists – pilgrims to arrive to Međugorje. Other motives should be developed but they never can take priority. For Međugorje the geographic position was never so important, but there are some advantages. Most importantly the Neretva valley is close, which is a part of the main transport axis of Bosnia and Herzegovina (European corridor no. 5).

The religious tourism began with the first apparitions of Our Lady in 1981 at Bijakovići willage. In early few years communist regime tried to restrict the pilgrimage. However, very soon pilgrims started coming not only from Bosnia and Herzegovina and neighbouring predominantly catholic Croatia but from all over the world. The church of St. Jacob in Međugorje is the central church for the arriving pilgrims, and the most important points of gathering are the local Cross hill and Crnica hill (apparition hill) in the nearby willage of Bijakovići.

From early 1980's till 1990 tourism growth was astoundingly fast and Međugorje became a leading tourist destination in Herzegovina. Due to the lack of organized data collection there are few official statistic data for this period. However valuable data were collected at the Međugorje parish office. Probably most reliable data considering pilgrim numbers is the church statistic about holly communions provided. At the beginning there were no tourist capacities in Međugorje region, and at first households accepted pilgrims from afar free of charge. Most households accepted up to 5 pilgrims, and even when they started charging the family spirit was important. Today, the overall picture is

largely different, as 58% of the objects accept 30 to 50 tourists (most of them are built to accept a bus group of about 50).

Although data considering pilgrims nationality are scarce and somewhat unreliable, up to 1991, before the war in Bosnia and Herzegovina, the number of the pilgrims from abroad steadily grew to about half of the total number, most of them being Italian, French and American pilgrims. After the war, according to the 2002 questionnaire, the situation is different, and most pilgrims are from the central and eastern Europe, about half of them from Hungary, Czech Republic and Slovakia. Among the western european guests Irish stayed important.

Considering the total number of tourist visitations, there are no official data, but some estimates can be made according to the holly communions provided. Although Međugorje was not directly affected by the war in Bosnia and Herzegovina, the number of pilgrims fell back significantly during 1991 and 1992, then, according to the number of holly communions slowly recovered till 1997, but until 2000 the number of holly communions stayed under the prewar best year of 1990.

The distribution by age and sex shows that the majority of the pilgrims are 50 to 60 years old, and women prevail in all age groups.

Most pilgrims from abroad are coming by bus, and most domestic pilgrims and pilgrims from neighbouring Croatia come driving their own car, and if they stay overnight in Međugorje they stay mostly on weekends.

Most pilgrims are returning visitors. There is a need for a better information disipation about Međugorje, and it is interesting that

under 10 % of pilgrims where informed about the place through the church.

The urbanisation turned the traditional village into a small town. However, the development of the Međugorje region took place without urban planning, almost out of control. Some objects are built on massive scale in inappropriate areas, for instance too near to the pilgrim gathering points, or too near to the roads. One of the main problems is that the development of the infrastructure lagged behind. What concerns most is that the sewage system is planned but not yet built. This is ecologically unacceptable, especially

since Međugorje region is in a karst terrain. Household living standard however improved considerably due to the development of tourism. For instance, before tourist development less than one third of households had running water inside their houses, and in the year 2002 practically all of them.

Since 90 % of households in Međugorje consider tourism as their primary source of income, and since the tourism in question is almost entirely religious tourism, the Međugorje region is a very sensitive one. So far the development was largely unplanned, and this can no longer be tolerated in the future.

Primljeno (Received): siječanj 2003.

Prihvaćeno (Accepted): ožujak 2003.

Podatci o autorima (u vrijeme primitka članka):

Mr. sc. Ivan Madžar, asistent, Odsjek za povijest i geografiju,
Pedagoški fakultet, Matice Hrvatske bb, 88000 Mostar